

„Szóalapú tájfesték”

SZÁLINGER BALÁZS: 360°; 361°

Nincs könnyű dolga az alaposágra törekvő értelmezőnek és kritikusnak, ha Szálinger Balázs legújabb verseskötetéről, a 361°-ról szeretne állításokat megfogalmazni, ugyanis ez a kötet hangsúlyozottan folytatása a korábbi, 360° címmel megjelent könyvnek, vagyis érdemes őket együtt tárgyalni. Nem állítom azonban, hogy a 361° ne állna meg önmagában, ám sokkal izgalmasabbá, jelentésesebbé válik, ha a 360° tükrében olvassuk. A Szálinger-recepció egyik központi problémája ugyanakkor nemcsak az, hogy a kötetről kötetre alakuló poétika képes-e megújulni önmagához képest, hanem, hogy sikerül-e megújítania a poszthumán és antropocén jellegű költészetek előretörésével egyébként is reneszánszát élő tájlírárt, azaz képes-e új belátásokkal gazdagítani szubjektum és természet, az én és a világ viszonyairól szerzett ismereteinket.

A két könyv összeolvasásánál azonban nem állhat meg az, aki megkísérli bemutatni, milyen is az az újszerű poétika, ami Szálinger újabb köteteit jellemzi, hiszen szerves előzménye ennek az *M1/M7* versbeszéde, s a tulajdonképpeni változások alapkonceptiója az ettől való elmozdulás alapján válik láthatóvá. Könnyen támadhat az az érzése az olvasónak, hogy nem versegységekben, nem is kötetegységekben, de kötetfolyamban érdemes a Szálinger-lírárt illetően gondolkodnia.

Elmondható, hogy míg az *M1/M7* az alanyi líra szereplehetőségeivel, az ódai hangnem ironizálásával, a kötött formákkal, valamint az egyén és társadalom kérdéseivel foglalkozik, addig a két körpanorámára építő kötet (a 360° és 361°) az alanyiságtól az antropológiai belátások felé mozdul. Olyan problémákkal vet számot, mint a történelmi összefüggések, a szociológiai és geográfiai érdeklődés, e témák tudományos nyelvhasználatának versszövegekbe történő integrálása, a nyelv leíró/teremtő erejének filozófiai kérdései és azok identitásképző lehetőségei. Az új kötetekben megjelenő tájköltészet tehát nem egy lírai én szubjektíve perspektivikus láttatásra tett kísérlete, hanem az antropológiai sajátosságok rétegeinek együttes feltárása. A 360° és 361° (minimum folytatólagos) megszólalásmódja és kompozíciója párbeszédbe lép az *M1/M7*-el. Ha a struktúrát tekintjük, ahogyan az *M1/M7*, a 360° is egy cím nélküli, cikluson kívüli verssel kezdődik, amely előszóként, sőt, szinopszisként is olvasható. Az autópályaszakaszok párhuzamosságát életmetaforaként működtető vers a lírai én életútjára, a személyességre irányítja a figyelmet (az én a világgal párhuzamban, korrelációban, szimultán): „...nekem ez az öt kilométer / A hazám. Legkisebb és legnagyobb számozású / Autópályák közös folyásán talál magára / A középszerűség, s béklyói nélkül lép a gázra / Bennem az isten és a féreg”. A 360° nyitóversét pedig a pontos idő újra és újra megnevezése fogja össze szerkezetileg, ez azonban nem csupán időjelzőként hat a szövegben, hanem – ahogy a katonai szakzsargonból ismerjük („nyolc óránál”) – térbeli eligazításként is. Ezzel pedig a korábbi kötet úttoposztát (mely szintén időbeli és térbeli haladást fog egybe), pontosabban annak linearitását körköröségre cseréli. Hogy ennek a szemléleti váltásnak milyen hozadékai vannak, a későbbiekben látni fogjuk. (Érdemes

megjegyezni, hogy a 361° nem tartalmaz ilyen nyitóverset, ezzel is jelezve, hogy nem új koncepcióként, hanem folytatásként érdemes olvasnunk.)

A Szálinger-költemények megszólalásmódja nem előzmény nélküli a magyar kortárs irodalomban: az *M1/M7* alapján főleg a Kemény István-i kontúrtalan lírai mitológia jelentéséhez, illetve a Térey Jánostól ismert derűs váteszpózt működtető versbeszédhez hasonlítható, vagyis érezhetően mindkettőből merít, de nem megismétli, hanem átértelmezi, saját szerűvé alakítja azokat. Szálinger újszerű tájköltészetének forrását keresve is Kemény István azon szövegei juthatnak eszünkbe, melyekben a történelmi elemek töredezettségükben poszt- vagy preapokaliptikus képeket idéznek az olvasó elé. Az utóbbi két kötet erős fogalmisága továbbá Vajna Ádám költészetével is rokon. Egyfajta sajátos fogalmisággal van dolgunk, hiszen a Szálinger-poétika visszatérő eszköze, hogy a fogalmak tárgyakkal, tájelemekkel való összekapcsolása mintegy teresíti, (lát)képszerűsíti azokat, ezáltal a gondolati tartalmakat kézzelfoghatóvá metaforizálja, vagy épp fordítva („kihalási bozót”, „sikeres ezeréves fátum / nyújtogatja a leveleit”, „adok mellé egy legendát is”). Iróniát, humort kölcsönöz Szálinger verseinek a túlspecifikálás: „A Szűzanya Széplassanvaló Megengesztelődése templom / Harangbogába az van fölírva, hagyjad.” (*Május*)

A 360° szövegeinek legfőbb témája a táj, a földrajzi területek nyelvi megjelenítése. Ezzel a kihívással azonban újszerűen küzd meg a kötet, a körpanoráma bekapcsolása ugyanis az egyszerű, állóképszerű ábrázolásnál összetettebb szempontokat juttat érvényre. A szövegek egyszerre reflektálnak a nyelviségre, a megnevezhetőségre, a körbetekintés mindenkor időbeliségére – hiszen a perspektíva ilyen kiterjesztése csak időben való elmozdulással együtt lehetséges –, így nemcsak a pillanatnyi látkép, hanem – a teljességre törekvés nevében – a táj alakulástörténete is megjelenik, mégpedig geológiai pontosságot előidéző terminusokkal, ami a leíró nyelv regiszterét gazdagítja: „Az óholocén terasz legrégebbi, 8.800 / jelzetű főmegtalépedés és a 8.800/1 és 8.778 jelzetű / megtalépedések között keskeny teraszszigetek formájában / jelentkezik.” (*Szakkvélemény*) Azaz a 360° verseiben megférnek egymás mellett földrajzi, biológiai, néprajzi, szociológiai terminusok. S mivel egy térség alakulástörténete nem csak a természeti erők függvénye, az emberi történelem is perspektívájába kerül: „Az új népnek nincs szüksége a megszakadt kultúra élőhelyére. / Perembarátságok nyílnak a mederben” (*Holwanmár*). A leírás eszköze egyébként is a nyelv, ami a tájegységek, emberi konstruktumok (városok, falvak) létét implikálja. A természeti tájat az emberi látás tagolja egységekre. A perszónifikáció, az antropomorfizáló látás a szóképekben is reflektáltan van jelen. Ez a tekintet mindenkor emberszerűvé avatja a külvilágot: „A területhez való emocionális kötődés, a felszíni / formák absztrakciója, megszemélyesítése, egyéb / jelentéstartalommal való felruházása népektől és koroktól függetlenül állandó” (*Szakkvélemény*). A 360° egyszerre metapoétikus, erősen reflexív, ugyanakkor mitopoétikus is: tanúi lehetünk annak, ahogy a nyelv világteremtő és a világot felosztó erői dolgoznak. Ugyanez a paradox kettőség mutatkozik meg abban is, ahogyan a tekintet szubjektivizálja az objektumot, a nyelvi pontosságra törekvés, tárgyilagos leírás pedig ennek ellenében hat. A szubjektum kitüntetett szerepét (ami az *M1/M7*-ben még olyan markáns) nemcsak a vallomásosság kiiktatása és a nyelv sterilizálása számolja fel, de az egyes emberek másik emberrel történő

helyettesítésének tapasztalata is, hisz a nyelv csak a pozíciót és nem a személyt rögzíti: „Másokat vesz / nevére ez a táj” (*Nagyjóuram*).

A 360° négy, számozott ciklusra tagolódik. A könyv gazdag recepcióját olvasva feltűnő, hogy a verscsoportok rendezőelve nem egyértelmű. A legtöbb kritika igyekszik ívként láttatni az egyes fejezetek egymásra következését, miszerint a táj felszíni formáinak, természeti jelenségeinek leírásától indulva előbb az identitás kérdése jelenik meg a versekben, majd a Duna-menti területek népe, történelme, olykor apokaliptikus vízióktól sem mentesen, míg végül az utolsó ciklusban a személyes kerül előtérbe: a költészet feladata, a család, a szerelem, a másik. Ami a kötet szövegeinek elrendezése szempontjából érdekes, hogy az utolsó ciklusban felsűrűsödnek a költészetet tematizáló versek. Mintha egy korszakváltást írnának le, egy újfajta irodalom és költészet megszületését jeleznék: „Legelőször / A történelem veszett ki a történetekből. [...] Nagy korszakok között történhet így, hogy hirtelen elkezd / Nem történni semmi és az új // Költészetből eltűnik az idő.” (*Legelőször*). Furcsa prófétai szerep tűnik fel a *Hat sorban*, melyben az úr küldet „hat sornyi bizonytalan vers”-ért, s a küldött kényszeredetten feladja saját költővé válásának lehetőségét küldetése teljesítésének érdekében: „És őt elbűvölte / Az élet, és szinte megállt, hogy versbe verje magát, / És mégsem állt meg”, a végeredmény pedig inkább csalódást keltő, mint Jónás esetében: „És akkor kézbe / Vette az úr azt a hat sort, és olvasta, falta, megrágta / Hatszor, majd azt mondta, jobbra emlékezett, és tart / Attól, hogy az út nem érte meg”. Ugyanakkor talán épp az írás, a megállás tilalma gyarapítja a küldöttben a költészetszerűen megélt világ momentumait: „Most zajlanak a leginkább dalba való dolgok [...] Amit láttam, a parancsodra / Láttam, és amire emlékszem, azt mint alattvalód, / Neked ajánlva megírom itt a várban”. Ha mindezeket a 361° felvezetésének tekintjük, arra számíthatunk, hogy a következő kötetben újszerű költészettel lesz dolgunk, melyben a költő nem áll meg a versírás kedvéért, hanem éli a vers lehetőségét.

Olvasatomban a ciklusok tehát nem állnak össze egy-egy egységes fejezetté, s bár a fent vázolt tendencia, ha akarom, követhető, nem is különülnek el élesen egymástól se tematikai, se motivikus, se stilisztikai jellemzők alapján. Ez meglátásom szerint a 361°-ben is hasonlóképp alakul. Mintha a cikluscímek – pontosabban -számok, amelyek jelentés nélküliek – csak határokat jelölnének ki, de olyan esetleges módon, mint egy telekhatárt, és olyan pontatlanul, ahogy csak a nyelv teheti. Mindezekből adódóan az egyes versek aprólékos elemzése helyett a kötet-egész értelmezésére indít a könyv: egyben működik igazán, úgy válik jelentéssé ez a költészet.

Úgy tűnik, hogy míg a 360°-ot az idő és tér viszonya, az idők és talajrétegek egymásra rétegződése és együttlátása foglalkoztatta, addig a 361° legmarkánsabb kérdésköre éppen a nyelv mint jel és annak jelöltje közötti bizonytalan kapcsolat, ami az ember és a világ viszonyának instabilitását is jelzi egyúttal. A 361° az új kör első foka. Ha egy tárgyat fordítok körbe, mindegy, hogy egy fokkal, vagy 361-el fordítom el, a végső pozíciója ugyanaz. Ugyanakkor, ha egy szubjektum fordul meg a tengelye körül, egyáltalán nem mindegy, hogy egyszer már körbenézett, hiszen ekkor már minden lehetséges látószögéből rendelkezik a körülötte lévő világ tapasztalatával. A 361° a másodszori rápillantás első momentuma. Az ismétlődés maga.

Az újabb kötet folytatásszerűségét jelzik az inverz színű könyvborítók (fekete és fehér), illetve az, hogy a 361°-nak nincs cikluson kívüli nyitóverse (ez leválaszthatná), valamint hogy folytatódik benne a ciklusok számozása (bár itt a római helyett arab számokat látunk).

De tematikus-motivikus hidakat is találunk a két könyv között: a 360° utolsó ciklusa a költészettel foglalkozott három versében is, és a 361° nyitódarabjában szintén ez a tematika tűnik fel. Már-már ars poeticaként olvashatjuk: „Nincs más, a költészetnek / Muszáj szépnek lennie a végén, / Legyen az élet mellett elkötelezett massa / Fölött tájékozó ostoba nyelvi burján.” (361°) És annyiban mindenképp komolyan veszi a saját elvárásait ez a poétika, hogy a kötetet lapozgatva könnyen bukkanunk olyan emlékezetes sorokra, amelyeket kedvünk támadna megjegyezni, kiírni egy füzetbe, mint például: „Teremtő istenné lassul a fény” (*Tavasza tavasz*), „A szürke eget a víz színére vont, / Összevarrta, addig tart a világ.”, „Olvadékony kis bagolyhuhogás” (*Vihar előtt*). Mégsem mondhatjuk, hogy a 361° esztétizáló versbeszédet működtetne, hiszen végig önreflexív és helyenként igen ironikus is, csupán a nyelv költői oldala az, ami az új kötetben fölerősödik, és egy újabb regiszterként keveredik a 360°-ból már ismert sajátos elegybe.

Kontinuitást képez a két könyv között az is, hogy a 360° első verse a tél topozzával nyitott, a 361° második verse pedig a tavasz jelentéskörét hozza játékba. A 361° tehát – ahogy címe is sejtette – az újrakezdés felé lép el: „Szőlőre szőlő, / öreg tőke helyébe nyalka”, „Új geológia épül, egy újabb emberé.” (*Tavasza tavasz*). Csakhogy ez az újrakezdés nem ruházódik fel igazi értékkel, sőt, hiábavalónak tűnik: „A víz alá került Kvadrokeresztúrt / Újra megterveztetik, 1 az 1-ben / [...] / És nyilvánvalóan minek”. Ez a reménytelennek tűnő próbálkozás a nyelv és a világ összekapcsolódásának problémája felől válik világossá: „Jaj, csak a név, az lett számkivetett [...] mindegyikük ledobta magáról [...] vérező szíve tájsebeket hagyott” (*Kvadrokeresztúr*), s mind nyilvánvalóbbá a kötetet továbbolvasva. Határt húzni például csak jelek által, s főleg nyelv által lehetséges, de ez is ki van szolgáltatva történeteknek, azaz az emlékezetnek, ami nemcsak beleivódik, de olykor el is törli, felül is írja: „A jeleket gondozni, megújítani, / A határt megszokni, megtanulni kell, / A jelek ennek utána romolhatnak, / Romolni hagyni azokat vétek” (*Határkijelölés*). A nyelvi jel sokkal tűnékenyebb, mint azt remélnénk: „Ne hirdesse, hogy a szóalapú / Tájfestéket kioldja az idő. // Ne kérdezzesse folyton: / A mostani helyett / Kap-e új gazdát, nyelvi ligetet?” (*A megszólítatlan dülönévállomány*). Ennek ellenére nincs más választásunk: „nincs más, a végén / Muszáj leírni a tájat, / Valami holtbiztosan megmaradó nyelven” (*Agrostressz–Esztervihar*), a megragadás, a nyomhagyás egyetlen módja ez. Olvasatomban tehát, mint azt fentebb is jeleztem, a versek ciklusonkénti elrendezése s az egyes egységek számozása épp ugyanezt a gesztust ismétli meg. Azaz a strukturálás éppen annyira esetleges, mint mikor a telekhatárt „a maradék berektől fogva” sok egyéb tájelemen keresztül, mondjuk „az Úr dicsőségének rettegő látványát idéző fáig” vagy tovább húzzuk meg.

Mit jelent ezek alapján egy fokkal a teljes kör után lenni? Az egész kör utáni első fokperc az utólagos perspektíva, a történelmi nézőpont. Olyan, mint maga a (le)írás, a meg(vagy el)nevezés, ami az észlelethez képest mindig múltbeli. A történelem és a lelkiület lenyomatait őrzi a nyelv, különös tekintettel a településne-

vekre; és a versekben megszövegezett táj(sebek)re, vagyis ezek árulkodóak a nemzet (lélek)állapotára nézvést. Beszédesek az olyan településnevek is, mint az „Alattvalós” vagy „Vesztény” (*Kvadrokeresztúr*), és a versek nemzetkritikai felhangját érezhetjük ki belőlük: „Ezek a helyszínek a későbbiekben / Neveket kapnak, úgy mint Maradék-berek / Szakadóhát [...]” (*Határkijelölés*). (Ugyanez az attitűd érvényesül a társadalom- vagy korkritikaként olvasható *Illattábor Pogányváronban* is, ami egy fiktív esemény programfüzetét szövegezi meg. Az egyes programpontok egyszerre ismerősek és túlhajtottak, mondhatni abszurdak. Napjaink politikai közbeszédében forgó vagy ahhoz kísértetiesen hasonló szavakat, történeket vonultat fel: „A 400 milliós Stradivari-korrupció, beszélgetés / megszűnt lapok újságíróival”, „A 400 milliós Stradivari-korrupció, relativizálás / felvásárolt lapok újságíróival”.)

A 361° tudatos(a)bban kezeli tehát a nyelvet mint jelrendszert. Különös figyelmet fordít a jelek többretegű (történelmi és lélektani) jelentésségére, így nem váratlan az sem, hogy bővelkedik metanyelvi kijelentésekben, illetve sokféleképpen metaforizálja a nyelvet magát, bemutatva annak különböző, elsőre láthatatlan, de belátható tulajdonságait. A nyelv itt valami olyan, ami leülepedik, megül a felszínen, a felületeken: „Bőre fölött szélből felkapott porként játszott a nyelv” (*Tavasza tavasz*); elfedi (vagy jelzi) a pusztítást: „A leszakított virágok helyén / Hagyunk egy-egy furcsa falunevet” (*Kvadrokeresztúr*). Valami átjáró vagy határ, ami feltartóztat dolgokat: „A megszólítatlan dülönévállomány / Feltorlódik a nyelv kapuinál”; tájfestésre, azaz teremtésre alkalmas, de nem elég maradandó: „a nyelvvalpú / Tájfestéket kioldja az idő” (*A megszólítatlan dülönévállomány*). A kötet versei – mint látjuk – újabb és újabb állításokat tesznek a nyelvről, amelyek azonban olykor ellentmondásosak, mégis az az érzésünk, hogy egytől egyig megállják a helyüket, s ennek a jelrendszernek a megismeréséhez, lényegének fölfedezéséhez járulnak hozzá. Fontos a nyelv funkcionalitása, eszközszerűsége: „Néhány szót még meg is tanulnak / Az alávetettek nyelvén. [...] Könnyű, jól mondható, jól beszélhető / Használati nyelv.” (*Epicentrum*). Hiszen ez lehetne az egyetlen változatlan dolog a világban: „a végén / muszáj leírni a tájat / Valami holtbiztosan megmaradó nyelven” (*Agresszorstressz-Esztervihar*). Persze felmerül a kérdés: minek a végén? A történet, a történelem, a világ végén? A 360° utáni első fokpercben? (S ugyanekkor kell esztétizálnia a költészetnek? S az más, vagy ugyanaz, mint ez a bizonyos leírás: „a költészetnek / muszáj szépek lennie a végén” 361°)? Szálinger két köteté addig-addig reflektálja a nyelvet, míg az egy játékon túli, komoly nyelvbontásba, bomlásba fordul, éppen úgy, ahogy *A nyelvben* látjuk: „anyagára esik szét a nyelv”, „anyagával egyenlően hever”, „gyöngyeire szétpergő folyami / üveg”, siva-tag, „hol az utak // Másnapra nincsenek”. A megragadás, leírás nem maradandó, ahogy a tér, a hely kijelölése, megnevezése sem, hiszen az is szavak által történik. Az új szintagmák, a különböző regiszterű lexémák konstellációi az egész kötetben ezt példázzák. Nincs egyetlen biztos pont sem a világban, mert a pont megjelölése lehetetlen. Fizikailag és nyelvileg is. Ezért pereg egybe történelem, politika, nyelviség, mind folyton elmozduló, elforgó nézőpontok. S hiába áttetsző a jelölő (üveg), máshogy csillogtat és az összefüggései pillanatnyiak, (a környezeti viszonyoktól függően) folyton átrendeződnek. Ezt példázhatják a gyöngyeire szétpergő, mindig a külső fényt vissza- és szétcsillogtató nyelvi egységek újszerű konstellá-

ciói, füzerei, vagyis a Szálinger-lírában megjelenő neologizmusok. A pontosan nem lefordítható, de erőteljes érzelmeket és fogalmiságot keltő szóösszetételek szórják a jelentést: „hatalombogarak”, „eposzigazgatóság”, „gyűlöletszerkezet”, „tragédiamintázatú”, „megoldáskészleteink”, „Mostmijövünk-szag van” (*Tájsebenedély*).

Összegzésképpen fontos meggondolni, hogy Szálinger újfajta tudományos(abb) tájköltészete (geográfiai, természettudományos fogalmak és jelzések, mérőszámok használata) mennyiben illeszkedik az úgynevezett antropocén líra irányába, hiszen ez a steril, a szubjektumot háttérbe szorító megszólalásmód végtére is erre vezethet. Az antropocén és a posztumán tendenciák nem állítják, hogy ismeretelméleti szempontból képesek volnának teljes mértékben elszakadni a humán perspektívától, inkább kultúrkritikai hozadékaik lehetnek, amennyiben kritika tárgyává teszik és kérdéseket szegeznek az emberközpontú esztétikáknak. A kérdés tehát, hogy Szálinger versei kimozdulnak-e a humánperspektívából? Meglátásom szerint a Szálinger-líra nem teszi programszerű, explicit kritika tárgyává az ember környezetre gyakorolt hatását, csupán láthatóvá teszi el nem választottságát az emberitől. Paradox módon ez a dikció deklaráltabban emberi szemszögű lesz, hiszen a leírás kényszere, a földtörténeti korszakok megkülönböztetése, a táj területekre tagolása, folytonos megszemélyesítése mind-mind a humán szem, jelenlét és mérce következményei. Az antropológiai, szociológiai, történelmi fogalmak Szálingernél tehát a többszempontú, vagy mondhatnánk, teljes rátekintés eszközei. A tájleírás nála nem a lírai én belső lelkiállapotának projektálása, és nem is a képszerűség megragadására tett kísérletként tűnik elénk, hanem az időbeli, értelmezésbeli együttláttatásokkal a nézés és a történelmi be- és rálátás a 360 fokos körpanoráma nyelvi újraalkotása lesz. Szálinger Balázs lírája tehát az *M1/M7* egyéniség-, egyediségközpontú alanyisága felől a 360° körpanorámás, a szemlélődő szubjektumot és az embert társadalmi, történelmi, biológiai lényként bemutató költői megfogalmazásán keresztül a 361° tanulságáig jut, miszerint nincs más, mint a nyelvbe vetett világ, s ennek ellenére egyetlen biztos (de mozgó) pont létezik, a nyelv. S hogy ezekre az összefüggésekre, aspektusokra jórészt a tájlíra kategóriájába sorolható versek mutatnak rá, azt is bizonyítja, hogy a 360° és a 361° határozottan feszegeti a kortárs tájlíra kereteit. (*Magvető*)

KISS GEORGINA

Fénytörésben

FENYVESI ORSOLYA: *A LÁTVÁNY / KOMMENTÁROK MEG NEM ÍRT VERSEKHEZ*

Mikor felismertem, hogy miként is működik Fenyvesi Orsolya legújabb kötetének struktúrája, arra gondoltam, hogy biztosan mondani fogok róla olyanokat, amiket Esterházy Péter *Termelési regény*ének szerkezetéről is elmondhatnék. De mit is kell tudni a két címet is viselő Fenyvesi-kötet szerkezetéről? (Tényleg csak zárójelben jegyzem meg, hogy a cím némileg megtévesztő, hiszen az egyik, könyveket is forgalmazó webáruház a *Verselemzések, tanulmányok* szekcióba sorolta.) A gyűjte-